

Programmainformatie

J.S. Bach

Johannes-Passion

Utrechts Studenten Koor & Orkest

2024

Dit Pico-boekje is een ingekorte versie van het Johannes-Pico-boekje uit 2020. Als je nog meer te weten wilt komen over de *Johannes-Passion*, bijvoorbeeld over de verschillende versies, de tekstbronnen of de verschillende soorten muziek (recitatieven, aria's, koralen, turbae), neem dan vooral een kijkje bij het oude Pico-boekje, te vinden op www.usko.nl/picoboekjes.

Programmainformatie 9^e jaargang, nr. 1

Uitgave van het Utrechts Studenten Koor en Orkest

Auteurs | Anouk Boon, Jan Huizinga, Justus van Iterson, Lars van den Berg, Lisa Lenderink, Marius Koelink, Stijn Bruning, Stijn Janssens

De Pico (programmainformatiecommissie) bestaat uit:

Abe Wolthuis

Emma van Baaren

Jan Huizinga

Lisa Lenderink

Saar Robers

Sterre D'Agata

Stijn Bruning

Stijn Janssens

Sven Postma

Thijs ter Rele

Véronique Schaper

Inhoudsopgave

Biografie Bach	5
Het verhaal	10
De Johannes voor dummies	12
Johannes' omgekeerde koningschap	16
De joden in de Johannes-Passion	20

Woordenboek

Aria – ‘Lied’ met instrumentale begeleiding

Arioso – Zit tussen een aria en een recitatief in

Barokmuziek – Muziek in de stijl die van ongeveer 1600-1750 in Europa gangbaar was, waaronder de muziek van J.S. Bach (1685-1750). Barokmuziek wordt gekenmerkt door grote contrasten, veel versieringen (zoals trillers) en het gebruik van bepaalde oude instrumenten, zoals het klavecimbel.

Continuo – Begeleidende partij die de ‘baslijn’ speelt in barokmuziek, uitgevoerd door een basinstrument (cello, contrabas of fagot) en een toetsinstrument dat passende akkoorden speelt (klavecimbel of orgel)

Klavecimbel – Voorloper van de piano, waarin de snaren door plectra worden getokkeld

Koraal – Meerstemmige versie van een lied uit de zangbundel van de kerk, dus op een al bestaande melodie en tekst

Recitatief – Door instrumenten begeleide ‘spreekzang’

Turba – ‘Schreeuwkoortje’ waarin de kreten van het volk op muziek gezet zijn

Biografie Bach

door Lars van den Berg

Hoewel de muziekliteratuur na Johann Sebastian Bach (1685-1750) nog een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt, behoort Bachs werk tot de meest gewaardeerde muziek en wordt het geroemd om zijn schoonheid, menselijkheid en intellectuele diepgang. De meer dan elfhonderd composities van zijn hand vormen een verbluffend breed oeuvre met onder meer honderden cantates, de *Brandenburger Concerten*, werken voor orgel en klavecimbel en als hoogtepunten zijn *Mis in B-klein* (de *Hohe Messe*), de *Johannes-* en de *Matthäus-Passion*.

In Bachs tijd had vrijwel niemand door dat hij zo'n groot componist was: zijn muziek werd niet goed begrepen en gewaardeerd en hij stond vooral bekend als virtuoos organist. In de baroktijd hadden musici sowieso een relatief lage status: muziek componeren en uitvoeren werd gezien als een vorm van dienstverlening, bijvoorbeeld voor het hof of voor de kerk. Componisten hadden dan ook veel minder vrijheid dan nu en de opdrachtgever had doorgaans een grote invloed op de grote lijnen en de stijl van een muziekstuk. Gelukkig wist Bach van begin af aan goed van aanpakken in zijn professionele leven. Dat resulteerde niet zelden in botsingen met de kerk of de autoriteiten.

Als we het over Bach hebben, bedoelen we tegenwoordig meestal Johann Sebastian, maar eigenlijk doet dat geen

recht aan zijn familie: met zeker 53 zeer getalenteerde musici is het veruit de belangrijkste muziekfamilie uit de geschiedenis. Hun reputatie was zo groot dat in grote delen van Thüringen, waar de familie zich gevestigd had, alle musici gewoonweg Bachs werden genoemd.

De muzikale bloeitijd van de Bachfamilie liep van grofweg 1550 tot 1800, dwars door grote politieke verschuivingen, economisch tumult en oorlogen. Toen Bach in Eisenach werd geboren, werd het als vanzelfsprekend beschouwd dat alle telgen musicus zouden worden. Er heerste een intiem en intens familieleven en de muzikale opleidingen werden voornamelijk verzorgd binnen de familiekring. Bach werd onderricht door zijn vader, een oom en een neef - allen beroemd musicus aan het hof van Eisenach. Hij was zeer leergierig en naar verluidt was hij vaak 's nachts bladmuziek aan het bestuderen en kopiëren.

Toen hij negen was, werd Bachs veilige familieleven ruw verstoord: zijn moeder overleed, een jaar later zijn vader. Zijn veertien jaar oudere broer Johann Christoph nam hem op in zijn huis in Ohrdruf en leidde hem verder muzikaal op. Na een tweejarige opleiding aan de prestigieuze koorschool in het verre Lüneburg, waar hij zich, waarschijnlijk onder Georg Böhm, ontwikkelde tot virtuoos organist, kreeg hij in 1703 zijn eerste baan: hij werd organist in Arnstadt. Bach was echter te ambitieus voor de conservatieve kerkenraad: ze klaagden "dat hij

veel vreemde variaties in de koralen maakte en er veel rare noten doorheen mengde". Met ruzie vertrok Bach in 1707 om organist in Mühlhausen te worden. Plotseling vond een bijzondere omslag plaats: hij begon vocale kerkmuziek te componeren. Maar omdat Bach niet tevreden was over het plaatselijke koor, vertrok hij al na een jaar en werd hij organist in Weimar.

Hiermee brak een nieuw tijdperk voor hem aan, vooral toen hij in 1714 concertmeester werd aan het hof. Het orkest specialiseerde zich in de Italiaanse stijl van met name Vivaldi, wat een geweldige invloed op Bachs compositiestijl heeft gehad. Hij begon nu echt veel te componeren en deed dat met veel energie; maandelijks moest een nieuwe cantate worden uitgevoerd. In 1717 ontstond toch weer ruzie: na een mislukte sollicitatie als hofkapelmeester in Weimar verliet hij, na een maand arrest "wegens koppig verzet tegen zijn afwijzing", woedend de stad om een gelijkwaardige baan aan het hof van Cöthen aan te nemen. Daar kwam hij onder de hoede van een begaafde en muzikale prins en had hij beschikking over een ensemble van virtuoze musici. Met veel toewijding stortte hij zich op het componeren van concerten en kamermuziek. Na een paar jaar slonk het gezelschap door bezuinigingen en Bach kreeg familietragiek over zich heen: zijn vrouw Maria Barbara overleed. Een jaar later trouwde hij met hofzangeres Anna Magdalena Wilcke. In 1723 verhuisde hij met haar

en de kinderen uit zijn vorige huwelijk naar Leipzig, onder andere omdat daar voor de kinderen betere opleidingsmogelijkheden lagen.

De rest van zijn leven bleef hij in Leipzig wonen. Daar had hij ongelooflijk veel en brede muzikale verantwoordelijkheden: hij gaf muziekonderwijs aan de Thomasschule en was muzikaal directeur van de stad en van de vier belangrijkste kerken, waaronder de Thomaskirche. Daarnaast moest hij een fenomenale hoeveelheid muziek componeren: vrijwel elke zondag moest er een nieuwe cantate worden uitgevoerd (uiteindelijk had hij vijf complete jaargangen), tussendoor schreef hij passies, oratoria en het eerste deel van de *Hohe Messe*. Tussen 1729 en 1740 was hij dirigent van het vooraanstaande Collegium Musicum. Daarna deed hij van zijn verplichtingen slechts het hoogst noodzakelijke en nam hij steeds meer persoonlijke vrijheid. Hij toerde rond om concerten te geven, had een druk privélesschema, werkte mee aan de ontwikkeling van nieuwe instrumenten, runde een muziekwinkel en een instrumentuitleen, werkte aan de publicatie en distributie van zijn werk en stak veel energie in het opleiden van zijn later beroemde zoons. Het is duidelijk dat hij met beide benen op de grond stond. In zijn laatste jaren verzwakte hij erg, hoewel hij tot het einde doorging met componeren. In 1750 overleed Bach aan een beroerte.

Met Johann Sebastians dood kwam ook een eind aan de rijke traditie van de Bachfamilie. De opkomst van de bourgeoismuziekcultuur en de mogelijkheid om niet-muzikale universitaire opleidingen te volgen gingen ten koste van permanente muziekorganisaties. Deze ontwikkeling haalde de grond onder de voeten van muziekfamilies vandaan. Bachs muziek raakte uit de mode: pas in de negentiende eeuw zorgde Mendelssohn ervoor dat deze weer begon op te leven onder een breder publiek. Tegenwoordig zijn Bachs status en invloed groter dan ooit.

Het verhaal

door Stijn Bruning

Waar gaat de Johannes-Passion eigenlijk over? Hier een ultrakorte samenvatting.

De gebeurtenissen in de Johannes-Passion vinden plaats in slechts een dag tijd, maar er gebeurt veel. Een klein beetje voorgeschiedenis: de Farizeeën en hogepriesters vrezen dat Jezus zal zorgen voor een opstand. Judas verraadt Jezus en vertelt waar Jezus zich bevindt.

De Johannes-Passion begint met de arrestatie van Jezus door de soldaten die door de hogepriesters en Farizeeën zijn gestuurd. Jezus, die zich bewust is van zijn lot, ontkent niet wie hij is en wordt meegenomen. Hierop wordt hij naar de priesters Hannas en Kajafas gebracht. Zijn leerling Petrus, die buiten bij het paleis staat te wachten, ontkent tot drie keer toe bij Jezus te horen. Meteen daarna kraait er een haan: Jezus had Petrus voorspeld dat hij Jezus in de steek zou laten en dat er daarna een haan zou kraaien. Petrus herkent het teken en wordt verscheurd door spijt.

Hogepriester Kajafas bevindt Jezus schuldig, maar de Romeinse gouverneur Pilatus ziet geen reden hem te veroordelen. Het is bijna Pascha (een Joodse feestdag) en er is een traditie dat Pilatus dan één gevangene loslaat uit de gevangenis. Pilatus vraagt het volk of Jezus vrijgelaten moet worden, maar het volk, opgehitst door de priesters,

kiest ervoor de moordenaar Barabbas vrij te laten, niet Jezus. Uit angst gaat Pilatus overstag en hij laat Jezus kruisigen op de ‘schedelplaats’, Golgotha. Terwijl Jezus gekruisigd wordt, dobbelen de soldaten om zijn kleren te verdelen. Als Jezus aan het kruis hangt spreekt hij de woorden “het is volbracht”; daarna sterft hij.

Omdat het bijna sabbat (de rustdag) is, moet Jezus van het kruis worden gehaald, om de sabbat niet te ontheiligen. De soldaten, die komen om Jezus van het kruis af te halen, steken hem in zijn zijde met een speer; meteen stroomt er bloed en water uit Jezus’ zij. In het laatste recitatief wordt verteld hoe het lichaam van Jezus daarna door zijn rijke volgeling Jozef van Arimathea in een graf wordt gelegd.

Tip: het Bijbelverhaal is te vinden in Johannes 18-19 en er zijn veel goed leesbare Bijbelvertalingen op het internet te vinden. Het is verhelderend om het verhaal door te lezen en alle gebeurtenissen netjes op een rij te hebben.

De Johannes-Passion voor dummies

door Anouk Boon en Justus van IJerson

De Johannes-Passion: die kortere versie van de Matthäus, iets met dat orgel, of gewoon geen idee...? Lees dan hier verder.

Het komt niet uit de lucht vallen dat wij de Johannes-Passion uitvoeren dit jaar. Het USKO kent een oude Bachtraditie. In een drie jaar durende cyclus spelen we jaarlijks een van Bachs grote werken: de Matthäus, Johannes en Hohe Messe. De oorsprong hiervan ligt bij de liefde voor Bach van Hans Brandts Buys, de oprichter van het USKO. Hij liet deze liefde voor Bach duidelijk doorschemeren in de muziekkeuze voor zijn orkest en koor. Vanaf het eerste concert van het USKO, een uitvoering van cantate 60, stond Bach namelijk al centraal. Sinds die tijd zijn er nog veel werken van Bach uitgevoerd, waaronder de beide passies en de Hohe Messe. Aanvankelijk werden deze als losse programma's gezien, maar sinds 1969 is het een traditie om ieder jaar een van deze grote werken uit te voeren. De cyclus begon met het stuk waar wij nu aan werken: de Johannes-Passion. Dit werk is inmiddels al meer dan 100 keer door het USKO uitgevoerd!

Van de drie Bachwerken die we met het USKO spelen lijken de Johannes- en de Matthäus-Passion het meest op elkaar. Het zijn beide passies, wat betekent dat ze het verhaal van het lijden en sterven van Jezus vertellen. Er zijn daarom veel overeenkomsten te vinden in de tekstuele inhoud van deze werken, maar ook in de muziek. Beide werken zijn oratoria, een soort religieuze ‘opera’s’ zonder toneelspel: de gekozen evangelietekst wordt woord voor woord verteld, afgewisseld met delen die het verhaal becommentariëren. Beide passies bevatten koralen, aria’s, arioso’s en recitatieven. Verder schreef Bach beide werken voor God. Dit is bijvoorbeeld te horen in het begin van de Johannes: tijdens het openingskoor spelen de houtblazers in de eerste twee maten de drie noten es, d en g. Deze tonen staan voor Soli (es) Deo (d) Gloria (g): “alleen aan God de Eer”.

Naast een liefde voor God had Bach ook een liefde voor symmetrie. Het middelpunt van de Johannes is het moment dat Pilatus besloten heeft Jezus te veroordelen tot het kruis: het koraal 22, *Durch dein Gefängnis*. Om dit centrale punt heen zijn de delen 15 tot en met 28 zoveel mogelijk symmetrisch opgebouwd. Deze symmetrie in aria’s en koralen is te zien in de figuur.

- 17 Koraal: *Ach großer König*
- 18a Recitatief
- 18b **Koor: Nicht diesen**
- 18c Recitatief
- 19 + 20 Arioso en aria: *Erwäge*
- 21a Recitatief
- 21b **Koor: Sei gegrüßet**
- 21c Recitatief
- 21d **Koor: Kreuzige, kreuzige**
- 21e Recitatief
- 21f **Koor: Wir haben ein Gesetz**
- 21g Recitatief
- 22 **Koraal: Durch dein Gefängnis**
- 23a Recitatief
- 23b **Koor: Lässest du diesen los**
- 23c Recitatief
- 23d **Koor: Weg, weg mit dem**
- 23e Recitatief
- 23f **Koor: Wir haben keinen König**
- 23g Recitatief
- 24 Aria: *Eilt, ihr angefochtenen Seelen*
- 25a Recitatief
- 25b **Koor: Schreibe nicht**
- 25c Recitatief
- 26 Koraal: *In meines Herzens Grunde*

De melodieën van de turbae vóór dit koraal worden door Bach opnieuw gebruikt in het deel erna, ditmaal in andere toonsoorten en met een andere bezetting. Hiermee wordt de verandering in sfeer benadrukt.

Ook noemenswaardig zijn de verschillen tussen de Johannes- en de Matthäus-Passion. De Johannes is niet simpelweg de kortere versie van de Matthäus. De namen van deze passies duiden op de schrijver van het evangelie. De schrijver van het Johannesevangelie legt een andere nadruk dan de schrijver van het Matteüsevangelie. Hoewel Jezus in beide evangeliën sterft, is de sfeer van het verhaal verschillend en dit verschil komt ook tot uitdrukking in Bachs muziek. In de Matthäus-Passion is Jezus een slachtoffer. De Johannes begint daarentegen met de woorden “Herr, unser Herrscher”, die niet zozeer verwijzen naar de lijdensweg, maar juist naar het koningschap van Jezus. In de Johannes is Jezus de Zoon van God, die in opdracht van zijn Vader een missie op aarde uitvoert. Jezus heeft geen zelfmedelijden, maar verkondigt zijn boodschap aan de mensen, ongeacht hoe ze hem behandelen. Passend bij het verschil in deze verhalen heeft Bach een andere bezetting gekozen. De Matthäus wordt dramatisch en groots uitgevoerd met twee orkesten en koren. De Johannes is kleiner bezet met maar één koor en orkest.

In de Johannes-Passion zijn er rollen weggelegd voor maar liefst zes zangsolisten. De gebruikelijke sopraan, alt,

tenor en bas zingen de aria's. Daarnaast is er een extra tenor die als evangelist het evangelieverhaal vertelt. Een extra bas vertolkt de woorden van Jezus. Kleinere rollen in het verhaal, zoals die van Petrus, worden gezongen door de aria-solisten. Het koor vervult in de passies vaak de rol van het volk: het koor schreeuwt, geeft commentaar en stelt eisen.

Het orkest bestaat uit drie groepen. De violen en altviolen vormen samen de kinstrijkersgroep, de hobo's en fluiten de blazersgroep. De bezetting bevat geen klarinetten en koperblazers. De derde groep is de basis van het orkest: het continuo. Dit continuo bestaat bij ons uit orgel, klavecimbel, celli, bassen en een part-time fagot (deze hoort de rest van de tijd bij de blazers). Omdat de continuobezetting vroeger afhankelijk was van de beschikbare musici, is deze bezetting nog steeds vrij te kiezen door de dirigent. Verder heeft Bachs voorliefde voor exotische instrumenten geresulteerd in twee aria's met instrumenten die al in Bachs tijd uit de mode waren geraakt, namelijk de viola da gamba en de viola d'amore. De viola d'amore wordt meestal (zo ook bij ons) vervangen door een viool met dempers. De gambapartij wordt gespeeld op een heuse viola da gamba.

Johannes' omgekeerde koningschap

door Marius Koelink

Het evangelie van Johannes is een vreemde eend in de bijt tussen de andere canonieke evangeliën. De andere evangeliën presenteren zich vooral als (gebaseerd op een) ooggetuigenverslag van de laatste jaren van Jezus, en beginnen ook met een introductie waarin min of meer die verslaggevende toon gezet wordt. Voor Lucas is dit het motief van de auteur, voor Mattheüs een stamboom, voor Marcus simpelweg een inleidende zin. Het evangelie van Johannes valt echter meteen en drastisch met de deur in huis met "In het begin was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God", een opvallende keuze voor een openingszin.

Het evangelie van Johannes is dan ook bijzonder theologisch van aard en heeft een hoge christologie - dat wil zeggen, Jezus wordt hier niet zomaar gepresenteerd als een bijzondere wonderdoener, een uitzonderlijk wijze leraar, of zelfs een gezant van God, maar als God zelf. Ter vergelijking: in het evangelie van Marcus geneest Jezus een blinde man door in zijn ogen te spugen en er dan op te wrijven, maar het werkt pas na de tweede keer. Bij Johannes zou dit nooit gebeuren, want Johannes' Jezus is geen 'gewone' wonderdoener, maar de Zoon van de Almachtige, en Jezus en de Vader zijn één.

Dit is ook zichtbaar in hoe Jezus handelt in het passieverhaal. We kennen dit als het verhaal van Jezus' lijden en dood, maar bij Johannes lijdt Jezus helemaal niet. In alles wat hem overkomt is hij degene met de controle: als hij gearresteerd wordt, stapt hij op zijn tegenstanders af; als hij ondervraagd wordt, heeft hij een snedig weerwoord; als hij gemarteld wordt, zwijgt hij.

In de context van Jezus' tijd en omgeving verwachtten veel mensen de *masjiach*, letterlijk "met olie overgoten": de Gezalfde. Dit verwijst naar de zalving met olie die de koningen van het verenigde koninkrijk van Israël en Juda, zoals David en Salomo, ondergingen als deel van hun kroning. In de tijd waarin de evangeliën geschreven werden, waren er geen koningen meer en werden hun gebieden overheerst door het Romeinse Rijk, waartegen de Judeeërs om de zoveel tijd in bloedige en mislukkende opstand kwamen. De dagen van David en Salomo werden herinnerd als gouden glorie-dagen. Men wachtte op de Gezalfde: de nieuwe koning uit de lijn van David, door God aangewezen, die de glorie-dagen zou herstellen, de Romeinen eruit zou gooien, en die de heerschappij van God, het einde der tijden, en de komst van een nieuwe wereld zou inluiden. Ook enkele van de rebellenleiders tegen de Romeinen werden in hun tijd gezien als deze Gezalfde.

Dat is wat het Griekse woord "Christos" betekent: Gezalfde, *masjiach*, Messias. Jezus werd - zo niet tijdens

zijn leven, dan in ieder geval kort erna - "Jezus Christus" genoemd; Jezus de Gezalfde, de door God aangewezen koning.

Dit idee moet nogal moeilijk zijn geweest om vol te houden in het licht van Jezus' marteling en dood. De verwachting van de Gezalfde had meerdere interpretaties, maar een populaire was toch echt een overwinnende koning, die, zoals koningen dat plachten te doen, in een glorieuze strijd de Romeinen zou vernederen. Jezus werd echter zelf vernederd, met de meest obscene, pijnlijke, en langzame doodstraf die de Romeinen gebruikten: kruisiging. Waarom Jezus precies gekruisigd werd is onduidelijk, maar een goede mogelijkheid is dat de Romeinen hem zagen als rebellerende oproerkraaier en hem als zodanig behandelden.

We zien dat hier in de evangeliën verschillende reacties op zijn. Er is samenhang in het idee dat de dood van Jezus van uiterst, kosmisch belang was en niet zomaar de executie van een opstandeling, maar sommige evangeliën maken van Jezus' dood ook iets verdrietigs - ja, door zijn dood is er nu redding mogelijk, maar het was wel een afgrijselijk lot.

Johannes legt een andere nadruk. Johannes neemt de kruisiging - die makkelijk gezien kan worden als een roemloos einde - en draait het om, maakt er Jezus' ultieme

overwinning van. De antagonisten van Johannes proberen constant Jezus' koningschap te ontkennen en te ondermijnen, maar op elk front draait een soort kosmische ironie de boel om en bevestigen ze Jezus alleen maar. Als ze hem komen arresteren, zijn zij degenen die overmeesterd worden en op de grond vallen; als ze hem veroordelen wegens zijn pretenties tot koningschap, luidt het schrift bovenop het kruis "Jezus van Nazareth, de koning van de Joden"; en als hij de dood van een slaaf sterft, wordt hij met koninklijk dure verzorging begraven. Johannes wil hiermee aantonen dat wat een roemloos einde lijkt, in feite een glorieuze vervolmaking is. Vandaar "het is volbracht", en vandaar dat de Johannes-Passion eindigt met een vreugdevol koraal, en niet, zoals de Matthäus-Passion, met een tragisch slotkoraal vol gehuil. Johannes wil laten zien dat wat de vernederende executie van een opstandeling lijkt, eigenlijk de glorieuze overwinning van de langverwachte Gezalfde is.

De joden in de Johannes-Passion

door Lisa Lenderink

‘Kreuzige ihn!’ Als je meedoet met de Johannes-Passion heb je deze woorden al heel wat keren gezongen of gehoord. Het koor speelt in de Johannes-Passion vaak de rol van boze menigte. En de menigte in dit verhaal bestaat uit joden. Het is dan ook een understatement om te zeggen dat de Johannes-Passion geen erg positief beeld geeft van het joodse volk. Waar komt dat negatieve beeld van de joden vandaan? En hoe gaat Bach ermee om?

Laten we eerst eens kijken naar de tekst zelf. De Johannes-Passion is, zoals de naam al zegt, gebaseerd op het evangelie van Johannes. Een groot deel van de tekst is letterlijk overgenomen uit dit Bijbelboek. In de vier evangeliën, Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes, wordt het verhaal van de kruisiging in grote lijnen hetzelfde verteld. Jezus wordt gevangengenomen door de leiders van het joodse volk, verhoord en daarna naar de Romeinse prefect Pontius Pilatus gebracht om te worden veroordeeld. Pilatus is niet overtuigd van Jezus’ schuld, maar besluit onder druk van het volk en de joodse leiders toch om hem te laten kruisigen.

De gebeurtenissen in de vier verschillende versies komen grotendeels overeen, maar in de manier waarop het verhaal verteld wordt, is Johannes anders. In elke versie

van het proces zijn de hogepriesters en leiders aanwezig, samen met een menigte. Omdat het verhaal zich in Jeruzalem afspeelt, spreekt het voor zich dat deze mensen joden zijn, maar in Mattheüs, Marcus en Lucas wordt er naar hen verwezen met de neutrale term 'het volk'. Bovendien zijn het vooral de leiders die het initiatief nemen en het volk opruien. Zie bijvoorbeeld Marcus 15:11: 'de hogepriesters hitsten de menigte op om te zeggen dat hij Barabbas moest vrijlaten.' In Johannes gaat het echter steeds over 'de joden'. De joden zeggen dat Jezus volgens hun wet moet sterven, de joden roepen 'kruisig hem', enzovoort, enzovoort (zie Johannes 18 en 19). Zo ontstaat het beeld dat het de schuld van het hele joodse volk is dat Jezus wordt gekruisigd.

Waarom is de schrijver van Johannes zo negatief over de joden? Het is niet met zekerheid te zeggen, maar de historische context kan een idee geven. Het evangelie van Johannes is tot stand gekomen aan het eind van de eerste eeuw na Christus. Op dat moment was het christendom nog een gloednieuwe godsdienst en niet veel meer dan een joodse sekte. Als de nieuwe christenen zich wilden onderscheiden van het jodendom, konden ze dat het beste doen door de joden te beschuldigen van een verkeerde interpretatie van het geloof.

Zo vormt het Johannesevangelie het begin van de zeer complexe relatie tussen christenen en joden. De tekst werd in latere tijden vaak gelezen als een veroordeling

van alle joden. Anti-joodse ideeën en zelfs vervolgingen konden worden verdedigd met het argument dat de joden schuldig waren aan de dood van Christus. Ook in Bachs tijd dachten veel christenen niet bepaald positief over de joden. De protestantse theoloog Luther, door wiens theologie Bach sterk werd beïnvloed, schreef dat de joden verbannen moesten worden als zij zich niet tot het christendom wilden bekeren. Ook andere religieuze teksten bevatten vaak subtiele of expliciete beschuldigingen tegen de joden. Zo is er de Brockes-Passion, een passiestuk dat het lijden van Jezus erg grafisch beschrijft en bovendien de soldaten die hem martelen identificeert als joden. Er is discussie over de vraag of dit een fout van de dichter was, of een bewuste keuze om de joden slechter af te beelden, maar de tekst lijkt in ieder geval bedoeld om woede op te wekken tegen de moordenaars van Jezus en wordt dus vaak als anti-joods geïnterpreteerd. Bach was ongetwijfeld bekend met de anti-joodse ideeën van zijn tijd, hij gebruikte zelfs teksten uit de Brockes-Passion, maar hoe ging hij daar in de Johannes-Passion mee om?

Bach maakt in de Johannes-Passion grotendeels gebruik van de letterlijke tekst van het evangelie. En met de soms nogal heftige koortjes lijkt hij het beeld van de joden als boze menigte te bevestigen. Wie goed oplet merkt echter dat de koortjes niet alleen de joden verbeelden, maar ook hogepriesters en Romeinse soldaten. Het is dus niet zo dat

Bach het joodse volk meer dan andere groepen afbeeldt als boze menigte, maar eerder zo dat het koor alle teksten zingt die in het verhaal door een groep worden uitgesproken. Wat betreft de teksten uit de Brockes-Passion: daarvan gebruikt Bach alleen neutrale of aangepaste teksten. Bovendien lijkt Bach niet zozeer geïnteresseerd in de vraag welke partij er schuldig is aan de dood van Jezus. Hij is veel meer bezig met de theologische interpretatie van het verhaal. Kijk maar eens naar koraal 11. Het eerste couplet begint met de vraag: 'Wer hat dich so geschlagen?' Wie heeft Jezus dit aangedaan? Het antwoord komt in het tweede couplet: 'Ich, ich und meine Sünden.' Oftewel: Jezus moest sterven vanwege de zonden van de gelovigen. Niet de joden zijn schuldig, maar alle mensen.

Of de Johannes-Passion een anti-joodse boodschap heeft, is dus niet eenduidig te zeggen. Hoewel er in de brontekst wel een anti-joods sentiment aanwezig is, heeft Bach weinig gedaan om dat element te benadrukken. Toch werd de tekst van de Johannes-Passion in Bachs tijd misschien anders geïnterpreteerd dan nu. Daarom is het goed om eens te kijken naar de geschiedenis van de tekst die je zingt en naar hoe die tekst door de eeuwen heen steeds een nieuwe betekenis heeft gekregen.